

Kultuuriteoline Anton Jürgenstein ja tema kaasteelised

Anton Jürgenstein. Kultuuriteolised. (Eesti mõttelugu 153.) Koostaja Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, 2020. 400 lk.

Kultuuriteolised – kes nad on? Ado Reinvald – rahva hulgast võrsunud luuleanniga laulik, Johannes Eglon – Vändra tummadekooli rajaja ja õpetaja, Friedrich Kuhlbars – Viljandi koolmeister ja üks ärkamisaja luuletajatest, aga ka Vana-Vändra pärishärra Friedrich von Ditmar, Pärnu metsakaupmees Johann Linde ja paljud teised iseenda töö, ande või hoiakutega oma kaasaega mõjutanud inimesed. Kogumikus on tervitusi kirjanikele ja kultuuritegelastele nende ümmargusteks sünnipäevadeks – Oskar Lutsule 40., Karl August Hindreyle 50. ja Eduard Vildele 60. sünnipäevaks –, mõnele kultuuriteolisele on kirjutatud järelehüüe ja mälestuskõne, nagu näiteks kooliõpetajale ja ajakirjanikule Lilli Suburgile või muusika- ja keelemehele, koorijuhile, (aja)kirjanikule Karl August Hermannile. Kõigil nimetatud ja veel pea kõikidel teistel kogumikku koondatud Anton Jürgensteini (1861–1933) sulest ilmunud tähtpäeva- või mälestuskirjutistel on küllalt sarnane ülesehitus: esitatakse isiku eluloo põhifaktid alates sünnist ja sünnikodust kuni kirjutamis-aegsete tegemiseni. Ning antakse hinnang

isiku ja tema tegevuse tähendusele Eesti kultuurielus. Need on lihtsad lood, sest on kirjutatud avaldamiseks ajalehes või ajakirjas, seega laiale lugejaskonnale. Lugusid ühendab heatahtlik, inimlikult soe suhtumine. Jürgenstein tundis kõiki, kellest kirjutab, aga samal ajal pole ta seda üheski kirjutises rõhutanud, vastupidi: kirjutatu keskpunktis on ikka ja ainult Helmi või Mihkel Veske või Ernst Peterson.

Kultuuriteolisteks võib arvata ka need autorid, kelle teoste kohta kirjutatud arvustused on koostaja Hando Runnel raamatusse valinud: A. H. Tammsaare (romaani „Tõde ja õigus” I osa), Gustav Suits (luulekogu „Tuulemaa”), Marta Sillaots (jutustus „Anna Holm”) ning Jaan Lattik (jutukogu „Meie noored”). Kõik need arvustused on ilmunud päevalehes, kus Jürgenstein igapäevaselt töötas: kolm Postimehes ning arvamus Sillaotsa jutustuse kohta ajalehes Elu, kui see 1907. aastal ilmus võimude poolt suletud Postimehe asendajana. Neil on kõik päevalehes ilmuva arvustuse tunnused: kerge vesteline laad, lihtsad sõnad, arusaadav selgitus, miks antud teost peaks lugema. Kirjandusteoreetilist lähenemist neis ei ole, hinnang on selge ja igapäevale mõistetav. Nii kirjutab Jürgenstein, et Gustav Suitsu „Tuulemaa” luuletustes pole küllalt vägevat jõudu, ülevoolavust, värskust, ideede ja meeleolude rikkust, mitmekesisust ja algupärasust, kuid sellest hoolimata on see „kõrgema kultuurilise tasapinna toode” ning parem kõigest seni ilmunust (lk 68). Jürgensteini lähenemis- ja esitusviisist on aru saada, et arvustus on kirju-

tatud eelkõige tulevasele lugejale. Tollane päevaleht ei olnud ju mitte ainult usin omakeelse ilukirjanduse jälgija ja hindaja, vaid püüdis täita korraga mitut ülesannet: edendada kirjandusarvustusi avaldades kirjanduselu, õhutada rahvast lugema, toetada laenuraamatukogude asutamist ning isegi jagada kirjanikele näpunäiteid, kuidas, millest ja miks nood peaksid kirjutama.

Kahe isiku kohta on Jürgensteinilt kogumikku valitud kaks kirjutist. Üks neist on Ado Reinvald, keda Jürgenstein tutvustas esimest korda ajakirjas Linda 1897. aastal, kui Reinvaldil täitus poolsada aastat (lk 12–15). Jürgenstein ise töötas sel ajal Linda toimetajana ning koos pildiga ilmus ilus südamlirik jeldus Reinvaldi elust ja luulest. Kakkümmend aastat hiljem, aastal 1917, avaldas Jürgenstein ajakirjas Eesti Kirjandus Reinvaldi 70. sünnipäevaks ülevaate, milles Reinvaldi elu ja looming on pigem ajendiks põhimõttelisele ja kirjanduselust märksa laiemale seisukohale (lk 186–190). See on omamoodi kiidukõne oma maa peremeheks olemisele, vastuseis 1917. aastal sotsialistide jutustatud eramanduse kaotamisele: „See peremehe-tunne annab inimesele iseteadvuse ja tema isikuväärtuse tunde, loob traditsiooni ja karakteri üksikule ja rahvale, sünnitab puhta patriotismi, viib inimese enesalgamisele ja ohvrimeelele oma isade maa ja selle vabaduse kaitsmisel” (lk 186). Kusjuures Reinvaldi elutraagika põhjustki nägi Jürgenstein selles, et ta taluperemehes luuletajana irdus maast ning püüdis end sisse seada intelligentsi hulgas, jäädes nii hoopis üksildaseks, võõraks ja ka maatuks. Ilmselgelt räägib sellises lähenemises kaasa Jürgensteini enda kujunemiskäik ja selles vormunud usk, et taluperemes on eestlasele kõige ihaldatum seisus. Jürgensteini isa oli ju selle seisuse kätte võitnud ning sai oma poegadele haridust lubada. Anton Jürgenstein ja tema vanem vend Juhan

(Johann) õppisid haridustee kõrgeima astmena Valgas Cimze seminaris ning said õiguse töötada koolmeistrina.

Võib eeldada, et vananeva Ado Reinvaldi saatuse ja raskustega oli Jürgenstein kursis just tänu tööle ajalehes Postimees. Postimehe omanik ja väljaandja Jaan Tõnisson korraldas mitmel korral raha kogumist, et Reinvald saaks pärast teda tabanud õnnetusi oma vanaduspõlve rahulikult mööda saata väikeses majakeses Elvas.¹

Jürgensteini kirjutatus on veel mitu lugu

Jaan Tõnisson on loomulikult teine mees, kellest Jürgenstein on mitu korda kirjutanud, pikemalt koguni mitmes raamatus: „Postimees 1857–1907. 50-aastase kestuse mälestuseks” (Tartu, 1909) ja „Jaan Tõnisson. Tagasivaateid ja mälestusi tema 60 a. sünnipäevaks” (Tartu, 1928). Loomulikult seepärast, et Tõnisson mõjutas määravalt Anton Jürgensteini elukäiku. Minu meelest ei saa aga loota, et inimene, kes võtab kätte Jürgensteini mõtteloo kogumiku, loeb Jürgensteini kirjatükke Tõnissonist (lk 229–238, 341–365) ja näeb selles Tõnissoni enda järelehüüet Anton Jürgensteini lahkumisele (lk 371–373), teab või otsib lisateadmist ka nende kahe mehe kaas- ja koostöö kohta. Pikem sissejuhatus või lõppsõna oleks sellele kogumikule hädavajalik olnud. See oleks avardanud Jürgensteini kirjatükkide tausta ning kergendanud kogumikus leiduvate, oma aega iseloomustavate kirjutiste omaksvõttu. Nende kultuurilugu kandvate, kuid ajatolmuga kaetud tekstide ja autori tegeliku suuruse mõistmiseks jääb tänapäeval väheks ainult nende juurteni oma aega kuuluvate kirjutiste taasavaldamisest. Kas Tõnissoni järelehüüe kaasteelise lahkumi-

¹ A. Reinvaldi kiri J. Tõnissonile 12. mail 1905. – RA, ERA.1627.1.140, lk 4–4p.

sel, mis annab küll aimu Jürgensteini kui inimese väärtus- ja mõttemaailmast ning täiendab sellisena kenasti raamatu kaanetekstis avaldatud tütar Helmi sõnu oma isast, kui neile lisandub 1921. aasta Postimehes ilmunud sünnipäevaartikkel Jürgensteini 60. hällipäevaks, annavad lugejale pildi mehest, kes oli ju ka ise üks neist kultuuritegelastest? Julgen selles kahelda. Üha sagedamini taban end mõttelt, et meil on oma kultuuriravamu avamisel väga palju tööd tegemata. Ja samal ajal on seda aasta-aastalt aina raskem teha. Uusi sündmusi kuhjub peale ning nn aluskihtide mõtestamiseni jõuame ikka harvem ja harvem. Mida auklikum on aga kultuuri- loo üldine pilt, seda raskemini kinnituvad sellesse üksikud nimed, sündmused ja isegi protsessid.

Tõnisson tegi 1902. aastal Jürgensteinile ettepaneku jätta koolmeistriamet, kolida perega Vändrast Tartusse ja hakata tööle Postimehe toimetuses.² Kuigi Jürgenstein ja Tõnisson teadsid teineteist juba varem – kirjandushuvilise ja isamaameelse noore koolmeistrina oli Jürgenstein suvisel koolivaheaegadel tutvust sobitanud Tartus Oleviku ja Postimehe toimetuste inimestega ning ajalehtedele kaastöödki teinud –, viis neid 1902. aastal kokku ajakiri Linda. Nimelt oli selle 1887. aastal Lilli Suburgi asutatud ja naistele suunatud ajakirja väljaandmise 1895. aastal enda hooliks võtnud Hendrik Prants, kes kutsus Jürgensteini endale ajakirja juurde appi juba 1896. aastal. Jürgenstein muretses Lindale kõigepealt Vändra põllumeeste seltsi esimehe, Lelle mõisa omaniku parun Huene kaudu 2000 rubla toetust. Kui Prants ajakirjast väsis, sai Jürgensteinist paari aasta pärast ka Linda väljaandja ja vastutav toimetaja. Ometi ei läinud aja-

kirjal hästi: tellijaid ja lugejaid oli vähe ning väljaandja enda võimalused pidevalt raha juurde anda olid piiratud. Nii sündiski otsus ajakiri müüa. 1902. aasta oktoobris müüs Jürgenstein ajakirja 1200 rubla eest Postimehe omanikule Jaan Tõnissonile ning Linda hakkas sama aasta detsembrist ilmuma Tartus. Väljaandjaks ja vastutavaks toimetajaks jäi Jürgenstein, kes tegi toimetajatööd Vändrast. Tagasihoidlikult nimetatud „Eesti perekonnalehest“ sai Tartus küll rohke pildimaterjaliga „Eesti perekonna-ajakiri“, kuid seegi ei päästnud ajakirja hääbumisest. Selle ilmumine lõppes 1905. aastal paarituhandelise puudujäägiga. Linda aegu nägigi Tõnisson Jürgensteini tööjaksu ja korrektsust ning kordas kutset tulla tööle Postimehe toimetusse. Otsus Tartusse kolida polnud Jürgensteinile kerge, sest Vändra kihelkonnakoolis oli ta ametis juba 1885. aastast, 1888. aastast oli ta pidanud edukalt ka koolijuhataja ametit ning nii ta aineiline kui ka seltskondlik olukord olid igati rahuldavad. Tal oli Vändras mitmes mõttes suur vastutus. Pärast abiellumist 1890. aastal oli ta lisaks kuuele vakamaale, mis talle koolmeistrina olid eraldatud, rentinud veel ka Vändra kirikumõisa, mille koosseisus oli umbes 100 Riia vakamaad põldu, üle 100 vakamaa heinamaad ja suur karjamaa. Lisaks veel paarkümmend piimalehma, viis hobust ja muid koduloomi.³ Talupere-meheks oli ta saanud, kui ostis Pärnu külje all Sauga talu, kuhu suur pere oli end just mõni aasta enne Tõnissoni ettepanekut sisse seadnud.

Jürgenstein kaalus Tartusse kolimist põhjalikult. 1904. aasta suvisel koolivaheajal tegi ta Postimehes ühekuulist nn proovitööd, millega mõlemad pooled rahule jäid. Prooviaja lõppedes olnud Jürgensteinil aus jutuajamine Tõnissoniga,

² Jaan Tõnisson Villem Reimani 26. X 1902. – Villem Reimani ja Jaan Tõnissoni kirjavahetus aastatel 1891–1917. Tartu: Ilmamaa, 2017, lk 218.

³ A. Jürgenstein, Minu mälestused I–II. Tallinn: Eesti Päevaleht, 2011, lk 123.

kellele Jürgenstein öelnud, et talle ei meeldi, kuidas Tõnisson mõne toimetuse liikmega asju ajab, järsult kärgib ja paugub. Tõnisson lubanud Jürgensteini suhtes igati korrektne olla ja palunud mitte tähele panna, kui ta temperament vahel „üle nööri lööb”.⁴ Jürgenstein pidi kokkuleppe kohaselt Tartusse tulema 1905. aasta sügisel, järjekordse kooliaasta lõppedes, kuid see aasta kujunes ettearvamatuks. Jürgenstein pääses Postimehe toimetusse alles 1906. aasta alguses ning pere kolis talle Tartusse järele kevadel.

Jürgenstein oli Postimehes tööl, küll väikeste sunnitud vaheaegadega, rohkem kui paarkümmend aastat, mille jooksul oli ta väsimatu ja tubli töömehena abiks ja toeks kõikidel Postimehe elu keerulistel ja rasketel aegadel: 1907. aastal, mil ajaleht riigivastasuses süüdistatuna suleti, oli ta esimene, kelle mureks oli leida Postimehe asenduslehtedele trüki- ja ilmumisvõimalusi. Ta ajas selsamal aastal Peterburi võimukoridorides asju, et päevalehe kindlustamiseks sel poliitiliselt tagurlikul ajal lubataks asutada kirjastusühisus Postimees, kaitses ajalehte 1917. aasta sügisel punaste määramise ja 1918. aastal sakslaste võimu alla langemise eest. Ta oli Postimehe vastutav toimetaja 1912., 1913. ja mõnel numbril ka 1914. aastal. Vastutavaks toimetajaks oli ta taas aastast 1923 kuni pensioneerumiseni, väikese tervisetingitud puhkepausiga nendest kohustest 1927. aastal.

17. märtsil 1929 täitus Jürgensteinil poolsada aastat ajakirjanikuna. Ta võttis oma kodus vastu õnnitlusi, rõõmustas koos teda tervitama tulnud Postimehe toimetusega, kuid lõpetas oma ajakirjanikutee.⁵ Ta ei kirjutanud enam isegi mitte honorari eest, kuid jäi Postimehe kirjastusühisuse

üheks tähtsamaks osanikuks.⁶ Postimees hakkas talle maksma väljateenitud puhkepalka 200 krooni kuus.⁷ Nendesse aastatesse jääb igasuguseid kultuurilooliseltki kõnekaid lugusid, mis iseloomustavad meie tollase ajakirjanduse püüdeid, soove ja tegelikkust. Näiteks kirjanikerühmituse Siuru juhtivate jõudude emotsionaalsed ja keevalised vahepalad muidu veidi alahoidlikuma kultuurikäsitlusega Postimehes 1917. aasta lõpus⁸ või Jürgensteini äkiline lahkumine Postimehe toimetusest 1921. aastal Tallinna Teataja toimetusse, kusjuures lahkumise põhjused jäid Jürgensteini enda diskreetsusest esialgu arusaamatuks isegi talle lähedal seisnud inimestele.⁹

„A. Jürgenstein oli „Postimehe” juures A ja O. Teda kutsuti väljaspool „Sulane Anton” ja arvati ka, et ta iga kord seda teeb, mis Tõnisson kui peremees käsib. Näiliselt oli see küll nii, aga Jürgenstein oli üsna selge mõistusega ja mõtles ka oma pääga. Sisuliselt ei tantsinud ta Jaani pilli järele. Ta ei teinud midagi enda sisetunde vastu”, on oma mälestustes kirjutanud Jürgensteiniga palju ja erinevates olukordades suhelnud Tartu advokaat Oskar Rütli.¹⁰ Pikka aega Postimehe toimetuses töötanud, sealt mitmel korral kokkupõrke tõttu Jaan Tõnis-

⁶ Eesti Kirjastus-Ühisuse „Postimehe” tähtsamad osanikud. – RA, ERA.1627.1.194, lk 285.

⁷ K/Ü „Postimehe” ametnikkude koosseis aprill 1929. – RA, ERA.1627.1.194, lk 340; E.K.Ü. „Postimehe” 1929. a. juuni kuu palgad. – RA, ERA.1627.1.194, lk 340, 341, 343.

⁸ K. Aru, Üks kirk, kolm mõõdet. Peatükke eesti toimetajakesksest ajakirjandusest: K. A. Hermann, J. Tõnisson, K. Toom. (EKLA töid kirjandusest ja kultuuriloost 6.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2008, lk 193–196.

⁹ K. Aru, Jaan Tõnissoni telefonikorraldus ja mis kõik sellele järgnes. – Tuna 2006, nr 1, lk 116–128.

¹⁰ O. Rütli, Mälestusi ühe Eesti sugupõlve tööst ja võitlusist (1871–1949). Tallinn: Eesti Päevaleht, 2010, lk 192.

⁴ A. Jürgenstein, Minu mälestused I–II, lk 136.

⁵ Anton Jürgensteini austamine. – Postimees 19. III 1929, nr 77, lk 1.

soniga lahkunud ning siis ikka naasnud Karl August Hindrey nimetab Jürgensteini loomulikku humoorikust ja heatahtlikku loomust, mis lisanud toimetuse elule iseäraliku noodi.¹¹ Hindrey isegi kasutas Jürgensteini abi, kui tahtis 1928. aastal, pärast Tallinnas Päevalehe juures olnud pooltteist aastat, taas Postimehesse naasta.¹²

Jürgensteini osast ja tähtsusest Postimehe ilmumises ja toimetuse elus võiks kirjutada ja peakski pikalt kirjutama, sest enamiku kogumikku valitud kirjutiste ilmumiskoht on ju seesama ajaleht. Ta oli läbi aastate, kuni 1929. aasta märtsini, pea-aegu igal kuul üks lehe enim kirjutatud toimetuse liikmeid. Näiteks 1924. aasta septembris avaldas ta Postimehes 4305 rida erinevat teksti, samal ajal kui Hindrey vaid 569 rida.¹³ Sarnaseid arvulisi näiteid võib välja tuua iga kuu ja aasta kohta, sest need annavad raamistiku mõistmaks Jürgensteini kui ajakirjanikku, kes mitmeti kuulus nende hulka, kellest ta kirjutas.

Sõnum, mida kogumik kannab

Jürgensteini mõttelugu esitlevasse kogumikku on koostaja valinud ka mõne pikema ja veidi uurimuslikumat laadi artikli. Temaatiliselt kuuluvad need ülekaalukalt Jürgensteinile väga lähedasse valdkonda: koolide areng ja haridusolud. Vaid ülevaates „Eesti ilukirjandus aastal 1907” esitleb Jürgenstein end kirjandusarvustaja ja kirjanduselu hindajana. Nimetatud ülevaade on esmakordselt ilmunud 1906. aastal asutatud, kuid 1907. aastast Eesti Kirjanduse Seltsi ajakirjaks saanud kirjandus- ja keeleküsimustele keskendunud ajakirjas Eesti Kirjandus. Viimasest

on kogumikku valitud teisigi Jürgensteini artikleid, nii tähtpäevakirjutisi kui ka ülevaateid. Kuid ka need kirjatükid, ilmunud oma aja kõige teoreetilisemas eestikeelses erialaajakirjas, on ikkagi kirjutatud ajakirjaniku sulega ja on kergesti loetavad ka põhjalikuma ettevalmistuseta lugejale.

Hariduse ja koolielu käsitlused, näiteks 1918. aastal läbi viie lehenumbri ilmunud „Meie rahvakool” või 1924. aastal neljas lehenumbris järjena ilmunud „Kõstrite tööd seltskonnas ja ametis”, on valitud Postimehest. Selle esmapilgul täiesti ebaloolise tõdemuse taga on aga peale sissevaate Jürgensteini seisukohtadesse veel mitu lugu. Näiteks lugu sellest, et hariduse küsimus oli eestikeelse ja ühiskonna ees vastutust tundva ajakirjanduse mure hoolimata ümbritsevate olude keerukusest ja raskusest (aastal 1918!), et parimaid lahendusi harituse kasvatamiseks otsiti koos oma lugejatega, kartmata ei artiklite pikkust ega rahva vähest himu sellelaadsete ajalehekirjutiste järele. Kas seda ja mitmeid teisi nn peidetud lugusid osatakse Jürgensteini kirjutistest välja lugeda, ilma meeldetuletuse ja kommentaarideta? Ma ei ole ka selles kindel.

Anton Jürgensteini „Kultuuriteolised” on raamat, mis näitab, kuidas kivi kivi haaval laoti alusmüüri kõigele sellele, mis meil täna on olemas. Ja kuidas kõiki üksikuid kultuuriteolisi, kõiki nende ettevõtmisi ühendas ümbritsenud oludest ja eeldustest suurem tahtmine – luua ja hoida oma. Oma kultuuri, oma maad, oma inimesi. Sest inimesed oma tahtmistega olid kõige tähtsamad ja sellisena hoiavad nad koos ka seda lühikestest kirjatükkidest koosnevat mõttevarakogumikku.

Ilusamat ja raamatu sisuga paremini sobivat pealkirja on raske välja mõelda. „Eesti mõtteloo” sarja 153. raamatu pealkiri iseloomustab nii raamatus avaldatud lugude autorit Anton Jürgensteini kui ka tema aega. Kuid iseloomustab mõneti ka

¹¹ K. A. Hindrey, Minu elukroonika. Mur-rang. Tõnissoni juures. Tallinn: Eesti Päevaleht, 2010, lk 726–727.

¹² K. Aru, Üks kirk, kolm mõõdet, lk 232.

¹³ „Postimehes” kirjutatud novembri kuul 1924. a. – RA, ERA.1627.1.196, lk 49.

kogu sarja ja selle konkreetse raamatu koostajat Hando Runnelit. Sest üks ole Runnel ka ise kultuuriteoline, kes on väsimatult istunud vanade käsikirjade, arhiiviallikate ja ajalehtede keskel, otsides välja ja tuues lugejateni paljude kultuuritegelaste mõtteid, et need kõlaksid vaheldumisi tänapäeval tärganud mõttekäikudega, kinnitamaks aegade, inimeste ja sündmuste seotust. Nagu need Jürgensteini kultuuri-teolised, on ka Runnelil oma tegu teha ning tema usk selle vajalikkusesse on suurem kui kõik need takistused, mis selleks ületada tuleb. Jah, Jürgensteini kirjavaramust oleks võinud kogumikku valida mitmeid teisi kirjatükke, ka päevapoliitilistel teemadel kirjutatut, sest Postimehe juhtkirjanikuna, Eesti esimese poliitilise partei, Eesti

Rahvameelse Eduerakonna (pärast mitmeid nimevahetusi Eesti Rahvaerakonna) liikmena, Vene II Riigiduuma ja Riigikogu mitmesse koosseisu valitud rahvaesindajana kirjutas ta palju juhtkirju oma aja sise- poliitilistest seisukohtadest ja võitlustest. Kuid need ei oleks kandnud seda suurt ideed, mis praegusest valikust vastu kajab ja mille Jürgenstein on ise sõnastanud nii: „Meie ei tohi aga sidet oma minevikuga kaotada. Rahvas, kes ilma minevikumälestusteta, ilma traditsioonideta ainult olevikule elab, on ilma tugeva aluseta.” (Lk 75) Seda sõnumit kogumik kannab. Peame vaid tähelepanelikult kuulama ja mõistma.

KRISTA ARU